

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
Філологічні науки**

Випуск 146

Кіровоград – 2016

ББК 81.2(3)

Н 34

Наукові записки. – Випуск 146. – Серія: Філологічні науки – Кіровоград:
2016. – 558 с.

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань лінгвокогнітивістики, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, лексичної семантики, ономастики, термінознавства, граматики, фонетики й прикладної лінгвістики на матеріалі слов'янських, германських і романських мов.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 8 від 29.02.2016 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Семенюк Олег – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, ректор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (головний редактор).

2. Ключек Григорій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (заступник головного редактора).

3. Гурбанська Антоніна – доктор філологічних наук, професор, директор Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв.

4. Іліаді Олександр – доктор філологічних наук, професор кафедри методик дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

5. Ковтюх Світлана – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

6. Лучик Василь – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету “Києво-Могилянська академія”.

7. Манакін Володимир – доктор філологічних наук, професор, декан факультету журналістики Запорізького національного університету.

8. Михида Сергій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури та компаративістики, проректор з наукової роботи Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

9. Міщенко Алла – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

10. Ожоган Василь – доктор філологічних наук, професор, віце-президент з науково-педагогічної (навчальної) роботи Національного університету “Києво-Могилянська академія”.

11. Панченко Володимир – доктор філологічних наук, професор.

12. Паращук Валентина – кандидат філологічних наук, професор кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

13. Перзеке Андрій – доктор філологічних наук, професор центру інноваційних освітніх технологій Псковського обласного інституту підвищення кваліфікації працівників освіти (Росія).

14. Поляруш Олег – кандидат філологічних наук, професор.

15. Руснак Ірина – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

16. Білоус Олександр – кандидат філологічних наук, професор, декан факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (відповідальний за випуск).

Статті подано в авторській редакції

© Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2016

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Іванна Ворона – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Тернопільського державного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського.

Наукові інтереси: церковно-релігійна термінологія, методика викладання іноземних мов.

УДК 811.161.2'367.4:001.4

**ГІПЕРОНІМІЧНИЙ РІЗНОВИД ПРОПОЗИЦІЙНО-ДИКТУМНОЇ
МОТИВАЦІЇ АНАЛІТИЧНИХ ТЕРМІНІВ
НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Лілія ГАРАЩЕНКО (Полтава, Україна)

У статті виявлено специфіку мотивації науково-технічних аналітичних термінів з огляду на когнітивні механізми їхнього творення, розглянуто гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації складених термінів як одиниць спеціальної номінації. Визначено рівні репрезентації знань про реалії науки й техніки, представлені в ономасіологічній структурі термінологічних одиниць.

Ключові слова: аналітичні терміни, науково-технічна термінологія, пропозиційно-диктумна мотивація, мотиватор, гіперонім, гіпонім.

The article reveals scientific-technical analytic terms motivation specifics in view of the cognitive mechanisms of their creation. The hyperonymic type of proposition-dictum motivation of composite terms as special nomination units has been investigated. The representation levels of knowledge about science and technology realia, realized in the onomasiological structure of terminological units, have been analyzed.

Key words: analytic terms, scientific-technical terminology, proposition-dictum motivation, motivator, hyperonym, hyponym.

Стрімкий розвиток сучасної науки й техніки, динамічна технократизація щоденного життя вносять зміни до концептуальної та мовної картин світу, постійно збільшуючи в словниковому складі української мови корпус термінологічної лексики. Термінологічна номінація невід’ємна від процесу наукового пізнання й трансформації об’єктивної дійсності, що викликає потребу досліджувати термін як результат пізнавальної діяльності людини, засіб концептуалізації спеціальної інформації.

У науково-технічній термінології поширені два структурні класи термінів: терміни-слова й терміни-словосполучення, які виникають для номінування нового поняття або для уточнення родового поняття. За спостереженнями науковців, терміносполуки становлять понад 70 % загальної кількості термінологічних одиниць у різних терміносистемах (праці М.П. Годованої, Б.П. Михайлишина, О.М. Іващшин, О.Г. Чумак, Л.Д. Малевич, О.В. Чуєшкової, Д.П. Шапран, Л.В. Козак та ін.). Аналітичні терміни відображають результати пізнавальної діяльності людини, віддзеркалюють роботу людської когніції, процесів категоризації і концептуалізації, що є двома формами пізнання світу у вигляді класифікаційної діяльності розуму людини. Когнітивна природа інформації, яку передають аналітичні терміни, найрелевантніша для здійснення комунікації.

Мета статті – розглянути гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації науково-технічних аналітичних термінів, визначити рівні репрезентації знань про реалії науки й техніки, представлені в ономасіологічній структурі термінологічних одиниць.

Поставлена мета передбачає розв’язання таких завдань: дослідити закономірності творення пропозиційно мотивованих аналітичних термінів науково-технічної термінології; з’ясувати принципи родо-видової категоризації в науково-технічній галузі; визначити рівні репрезентації знань про науково-технічні поняття; виявити предикатно-аргументні позиції, з якими корелюють гіпероніми.

З метою з’ясування когнітивної бази мотивації науково-технічних аналітичних термінів було використано розроблену О. О. Селівановою методику когнітивно-ономасіологічного аналізу, що ґрунтується на принципі інтегративної двовекторності дослідження (від ономасіологічної структури аналітичних термінів до структури знань про позначене й навпаки) та на психолінгвістичній моделі породження (продукування) номінативних одиниць. Мотивацію з огляду на психолінгвістичну модель породження найменування витлумачено як наскрізну лінгвопсихоментальну операцію формування ономасіологічної структури, що здійснюється шляхом вибору мотиватора (-ів) з мотиваційної бази структури знань про позначене в складній системі зв’язків різних пізнавальних функцій етносвідомості [8, с. 482]. Когнітивно-ономасіологічний аналіз науково-технічних аналітичних термінів дав змогу встановити мотиваційну типологію спеціальних найменувань. Залежно від статусу обраних мотиваторів

аналітичних термінів у структурі знань про позначене виокремлено три типи мотивації: пропозиційно-диктумну, асоціативно-метафоричну й змішану.

Пропозиційно-диктумна мотивація характеризується вибором мотиваторів з мисленневих аналогів ситуації, що передають відносно істинну, несуперечливу інформацію про властивості об'єкта номінації, вербалізовану знаками в прямих значеннях. У структурі ментально-психонетичного комплексу такий фрагмент визначено як диктумний компонент, який входить до складу пропозиції чи ототожнюється з нею. Пропозиційні моделі вважаються результатом вибору компонентів пропозиційної структури – певного мисленневого аналога, „що виокремлює й вказує на зв'язки між елементами ситуацій, які потім реалізуються в синтаксичному конструкті чи в інших одиницях” [1, с. 104].

Пропозиційно-диктумна мотивація за загальним семантичним механізмом розглядається як метонімічна, оскільки здійснюється перенесення позначень одного компонента події на інший, назви одного класу предметів або одиничного предмета на інший клас або одиничний предмет, перенесення позначень частини на ціле й цілого на частину за суміжністю, дотичністю двох чи більше складників пропозиції. Цей тип мотивації науково-технічних аналітичних термінів залежно від статусу мотиваторів у структурі пропозиції представлений категорійним, гіперонімічним і предикатно-аргументним різновидами.

Гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації ґрунтується на принципах родо-видової категоризації в науково-технічній галузі й використовує знаки компонентів диктуму не з предикатно-аргументної структури, а з її родових корелятивів. Мотиватор-гіперонім служить ядерним компонентом аналітичних термінів, має узагальненіше значення і визначає належність поняття до певної категоріальної ієрархії. У лінгвістичній літературі для визначення родо-видових відношень існує декілька назв: гіпонімічні, гіпер-гіпонімічні, категоріально-специфікаційні й інклюзивно-ексклюзивні. Гіперо-гіпонімічні відношення вважаються фундаментальними семантичними відношеннями, які структурують словниковий склад мови. Загальновідомо, що на основі гіпонімії лексичні одиниці послідовно об'єднуються в тематичні й лексико-семантичні групи і поля. За словами М.В. Нікітіна, „гіпонімічні зв'язки імен – вид класифікаційних концептуальних зв'язків, які відображають рівні подібності-відмінності предметів, навіть якщо вони ніяк не пов'язані” [4, с. 89].

Усі науково-технічні поняття, що є елементами наукової картини світу, підпорядковуються певній ієрархії, перебувають у своєрідних взаємовідношеннях, а місце кожного визначають абстракції, порівняння чи узагальнення понять. Терміни як спеціально створені номінативні одиниці покликані не лише виражати сутність поняття, а й передавати відношення між ними – родо-видові, частини й цілого, суміжності в просторі або часі [6, с. 191]. Родо-видові зв'язки вважаються універсальною моделлю репрезентації наукових знань, оскільки в ній „якнайкраще простежується багатоступеневість, ієрархічність і певним чином асоціативність наукового знання” [3, с. 33]. За спостереженнями Л.О. Манерко, наукові поняття посідають визначене місце в логіко-поняттєвій терміносистемі, вони прагнуть до узагальнення та класифікації знань людини про світ, уніфікації, досягнення високого ступеня знакового представлення наукового знання [3, с. 32].

У термінознавстві під гіперонімією розуміють вираження підрядності й супідрядності, а також побудову на їхній основі ієрархічної системи термінів, коли термін ширшого змісту (гіперонім) містить у собі термін вузкого змісту (гіпонім). За гіперонімічної організації істотним є те, що кожний вищий клас складається з меншої кількості одиниць з більшим обсягом значень. На думку мовознавців Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк, „гіперо-гіпонімічні відношення між термінами конкретних систем виникають унаслідок розвитку синтагмозначень гіперонімів ... або шляхом актуалізації їхніх парадигматичних значень” [6, с. 192].

Можливість диференціації термінів за гіперо-гіпонімічними групами зумовлено наявністю в їхній семантичній структурі інтегральної семи, за допомогою якої відбувається групування термінологічних одиниць. Формування гіпонімії здійснюється шляхом додавання диференційної семи, яка відносить термін до нижчого рівня в ієрархічній структурі.

Ієрархічна побудова науково-технічної терміносистеми ґрунтується на протиставленні вищого нижчому, конкретного абстрактному і передбачає наявність кількох рівнів. Існують різні підходи до виділення й опису рівнів категоризації знань. Так, Л.О. Манерко пропонує виділити „тематичний” і „вищий” рівні. Дж. Лакофф та І.Г. Ольшанський розрізняють три рівні: 1) вищий рівень – рівень категоріальних понять; 2) базовий рівень – рівень концептуальних понять; 3) нижчий рівень – підпорядкований рівень сенсорних понять [2; 5]. Відомий когнітивний

психолог Е. Рош також виокремлює субкатегоріальний рівень, який визначає можливість остаточних гіперо-гіпонімічних відношень [9].

Ураховуючи основні підходи, сформовані в сучасній науці щодо опису ієрархічної класифікації знань, пропонуємо такі рівні репрезентації знань про науково-технічні поняття, представлені в ономасіологічній структурі аналітичних термінів: вищий, базовий, нижчий і субкатегоріальний. В аналітичних термінах мотиватором виступає гіперонім базового рівня, наприклад: механізм (вищий рівень) → машина (базовий рівень) → ливарна машина (нижчий рівень) → формувальна ливарна машина (субкатегоріальний рівень); а також генератор → генератор змінного струму → вентильний генератор змінного струму; система → система одиниць → абсолютна (міжнародна, когерентна) система одиниць тощо. Центральною ланкою в цій послідовності рівнів є базовий, у межах якого структурується більша частина знань людини [3, с. 35]. За спостереженнями Дж. Лакоффа, у структуралізації знань людини базові категорії відіграють вирішальну роль. Базові, концептуальні поняття відзначаються високим ступенем узагальнення й розгорнутою дефініцією. Такі фундаментальні поняття легко сприймаються за схожими загальними рисами, а окремий ментальний образ відтворює всю категорію загалом. У своїй структурі базові найменування можуть містити як конкретно-предметне, так і абстрактно-наукове значення, що зумовлює широту його семантичного потенціалу.

Сприйняття та категоризація реалій на базовому рівні здійснюється гештальтно, тобто нерозчленовано, оскільки ми сприймаємо об'єкти й оперуємо їхніми концептами без контролю свідомості. Концепти, що репрезентуються цими терміноодиницями, потребують найменше когнітивних затрат під час їхнього сприйняття й оброблення. Базовому рівню відповідають такі одиниці науково-технічної термінології: автомат, блок, величина, верстат, генератор, двигун, діаграма, імпульс, контакт, кран, машина, метод, механізм, панель, підшипник, потужність, режим, реле, речовина, система, струм, температура, частота та ін. Саме на основі базових понять відбувається творення термінів зі складнішою граматичною й семантичною структурою.

Проведений аналіз засвідчує, що гіпоніми можуть виступати в ролі гіперонімів щодо інших термінів-гіпонімів унаслідок послідовного підпорядкування ступенів конкретизації. Мотиваторами можуть бути гіпероніми нижчого рівня й субкатегоріального, у межах якого виокремлюємо два ранги, наприклад: механізм підіймання (нижчий рівень) → механізм підіймання робочого органа екскаватора (субкатегоріальний рівень I рангу) → механізм підіймання робочого органа екскаватора безперервної дії (субкатегоріальний рівень II рангу); а також вакуумна помпа → дифузійна вакуумна помпа → самоочисна дифузійна вакуумна помпа; підшипник ковзання → радіальний підшипник ковзання → сегментний радіальний підшипник ковзання тощо.

Гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації аналітичних термінів актуалізується в поєднанні з предикатно-аргументним різновидом. Це пояснюється тим, що номінатор, називаючи той або той предмет, прагне вербалізувати найзагальніший обсяг інформації. Так, гіпероніми корелюють з предикатно-аргументними позиціями: 1) мотиватором предиката дії: автомат гальмування (запуску), блок навантажування (додавання), діаграма застигання, механізм газорозподілу, помпа тертя, режим блокування, система відліку; 2) мотиватором предиката характеру виконання дії: самовідтворюваний автомат, самозмашувальний підшипник, самозбудний генератор, температура самозаймання; 3) мотиватором предиката процесу: температура сублімації; 4) фінітива: блокувальний (відтинаний) механізм, заточувальний верстат, коригувальний двигун, регулювальна арматура, розливний кран, сортувальний автомат, ущільнювальний підшипник; 5) локатива: даховий кран, копальнева лампа; 6) фабрикатива: гіпсошлакобетонна (залізкокерамічна) панель, мідний дріт, урановий блок; 7) медіатива: емальований (луджений) дріт; 8) темпоратива: безперервний режим, реле часу; 9) квалітатива: в'язкопружна речовина, наднизька температура, дугова лампа, еліптична ресора, пружна система; 10) квантитатива: багатопозиційний (однопозиційний) автомат, двокамерна помпа, трифазний двигун, двосіткова лампа.

Ономасіологічні структури науково-технічних аналітичних термінів, які відтворюють кореляцію гіперонімічного мотиватора й мотиватора предиката дії, можуть розширюватися шляхом уведення додаткового компонента – об'єктного мотиватора: арматурозгинальний (вальцешліфувальний) верстат, вантажопідіймальний кран, льонозбиральна (деревообробна, рейкозгинальна) машина, трубозварювальний автомат тощо.

Отже, гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації репрезентують термінологічні конструкції, у яких одна мотиваційна ознака належить до гіперонімічного рівня, а

друга – обрана з предикатно-аргументного рівня (мотиваторів різноманітних предикатів, а також аргументів фінитива, локатива, медіатива, фабрикатива, темпоратива, квантитатива й квалітатива). Перспективи нашого дослідження перебувають у площині подальшого когнітивно-ономасіологічного вивчення окремих терміносистем, тенденцій до поповнення їх аналітичними номінаціями для одержання цілісної картини концептуального відтворення знань у системі науково-технічної термінології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гиздатов Г. Г. Когнитивные модели в речевой деятельности / Г. Г. Гиздатов. – Алма-Аты : Гылым, 1997. – 176 с.
  2. Лакофф Дж. Когнитивная семантика / Дж. Лакофф // Язык и интеллект. – М. : Наука, 1995. – С. 141–194.
  3. Манерко Л. А. Новая методика исследования категоризации в лингвистике / Л. А. Манерко // Вестник Московского университета. Сер. 9 : Филология. – 2000. – № 2. – С. 29–42.
  4. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М., 1988. – 167 с.
  5. Ольшанский И. Г. Когнитивные аспекты лексической многозначности / И. Г. Ольшанский // Филологические науки. – 1996. – № 5. – С. 85–93.
  6. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
  7. Російсько-український словник з інженерних технологій / [уклад. : М. Ганіткевич, Б. Кінаш. Термінографічна серія СловоСвіт № 9]. – Львів : ЛІГА-ПРЕС, 2004. – CD.
  8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
- Rosh E. Prototype Classification and Logical Classification : the Two Systems / E. Rosh. – Chicago, 1981. – 154 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Гаращенко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: проблеми сучасного термінознавства, когнітивні механізми творення аналітичних термінів української науково-технічної термінології.

УДК 130.2:81'22

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМ

Ольга ГОСУДАРСЬКА (Київ, Україна)

У статті розглядаються принципи формування французької терміносистеми на базі давньогрецького і латинського лексичних фондів та української терміносистеми, що формується під впливом західноєвропейських (запозичення французьких, німецьких, італійських, англійських термінів) і російських мовних впливів; простежуються основні прояви семантичної реорганізації запозичених термінів у новому мовному оточенні. Піднімається питання стосовно того, що є перевагою для мови: бути джерелом формування нових термінів інтернаціонального значення чи дотримуватися економії свого потенціалу шляхом запозичення термінів інішомовного походження.

Ключові слова: терміносистема, термін інішомовного походження, значеннєва парадигма, семантична реорганізація, метафоризація.

The article focuses on the principles of French terminology based on ancient Greek and Latin vocabulary and of Ukrainian terminology that is influenced by the West European (French, German, Italian, English borrowed terms) and Russian language infusions. The paper traces the main manifestations of loan terms semantic reorganization in a new language environment. The author raises the issue concerning what the advantage for a language is: to be the source of international importance terms or to adhere to the economy of its potential by borrowing terms of foreign origin.

Key words: terminological system, term of a foreign origin, semantic paradigm, semantic reorganization, metaphorization.

Переклад науково-технічної продукції на сучасному етапі розвитку українського суспільства є найбільш затребуваним, оскільки процес глобалізації світової економіки, до якого з 90-х рр. ХХ ст. Україна долучилася як повноцінний партнер, продовжує поглиблюватися. Більшість праць українських фахівців у галузі перекладу присвячені дослідженню англійської спеціалізованої літератури (Ю.П. Іванко, В.І. Карабан, І.П. Ліпко, Л.М. Черноватий та ін.), де основну увагу приділено виявленню особливостей відтворення юридичної літератури українською мовою; термінології інформаційних технологій (С.П. Єрьомін, І.М. Кучман та ін.) та основ економічного перекладу (О.В. Глоба, О.І. Кобзар та ін.).

Проблемі відтворення французьких науково-технічних текстів українською мовою приділено значно менше уваги. Поодинокі праці здебільшого мають оглядовий характер, розкриваючи загальні вимоги, яких має дотримуватися перекладач під час роботи із технічним текстом будь-